

УДК 159.922.6-053.6
DOI 10.32999/ksu2312-3206/2019-2-13

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ҐЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ У СУБ'ЄКТНОМУ ВИМІРІ ОСОБИСТОСТІ

Чіп Руслана Степанівна,

кандидат психологічних наук,
асистент кафедри практичної психології

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

ruslanachip@ukr.net

ORCID 0000-0002-3629-0789

Мета. Метою статті є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження рівня суб'єктивного контролю як показника розвитку поведінкового компонента ґендерної ідентичності старших підлітків. У статті здійснено психологічний аналіз наукових підходів сучасних учених до проблеми становлення ґендерної ідентичності в період дорослішання особистості. Визначено роль суб'єктності у становленні ґендерної ідентичності. Проаналізовано психологічні характеристики особистісного розвитку старшого підлітка, що детермінують прояви відповідальності і визначають специфіку ґендерної поведінки.

Методи. Із метою дослідження локалізації контролю використано методику «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера. Інтернальний та екстернальний локус контролю розглядаються нами як шкали фемінно-маскулінного конструкту ґендерної ідентичності.

Результати. Виявлено, що якості суб'єкта перебувають у взаємозв'язку із центральним психологічним новоутворенням особистості в підлітковому віці – почуттям дорослості, що супроводжується зростанням самостійності й активності підлітків, прийняттям на себе відповідальності за власні вчинки й події, що відбуваються. Досліджено взаємозв'язок ґендерної поведінки з рівнем суб'єктивного контролю. Представлено результати емпіричного дослідження міри суб'єктності старших підлітків. Доведено, що для успішного становлення ґендерної ідентичності зростаючої особистості важливою якістю є інтернальність, оскільки особи з внутрішнім локусом контролю проявляють у більшій мірі впевненість, незалежність, відзначаються наполегливістю і послідовністю в досягненні поставленої мети, характеризуються відповідальним ставленням до себе та до інших. Згідно з даними наукових досліджень рівень суб'єктивного контролю свідчить про міру прийняття суб'єктом відповідальності за власні дії, вибори, вчинки. Отримані науково обґрунтовані дані щодо специфіки інтеріоризації дівчатами та хлопцями ґендерних орієнтацій соціуму, традиційних та егалітарних цінностей, вибору підлітками статево-рольової поведінки дали змогу виявити особливості розвитку їхньої ґендерної ідентичності.

Висновки. Результати аналізу особливостей становлення ґендерної ідентичності старших підлітків свідчать про те, що для більшості досліджуваних характерний середній рівень загальної інтернальності як міри суб'єктності в ґендерному самовизначенні та здатності до партнерської взаємодії.

Ключові слова: особистість, самосвідомість, суб'єктність, ґендерна поведінка, локалізація контролю, старший підлітковий вік.

PECULIARITIES BECOMING OF THE GENDER IDENTITY OF SENIOR TEENAGERS IN THE SUBJECTIVE MENSURATION OF THE PERSONALITY

Chip Ruslana Stepanivna,

Assistant of Applied Psychology Department

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

ruslanachip@ukr.net

ORCID 0000-0002-3629-0789

Purpose. The purpose of the article is a theoretical reasoning and empirical exploration of peculiarities of the level of subjective control as an indicator of the development of the behavioral component of gender identity of older adolescents. In the article, we deal with the psychological analysis of scientific approaches of modern scientists to the problem of becoming a gender identity in the period of maturation. We determined the role of the subjectivity in the formation of the gender identity. We analyzed the psychological characteristics of the personal development of the senior teenagers, which determine the manifestations of responsibility and determine the specifics of the gender behavior.

Methods. In the article, we used J. Rotter's method of "Subjective Control Level" on purpose to investigate the control of the localization.

Results. We proved that internality is an important quality for the successful formation of the gender identity of a growing personality. It has been found that individuals with internal control locus demonstrate bigger confidence, independence, responsibility, persistence and consistency in reaching of the goal. These received

scientific data regarding the specificity of internalization by girls and boys of gender orientations of society, traditional and egalitarian values, and the choice of adolescents in sexual behavior have revealed the peculiarities of the development of their gender identity.

Conclusions. The results of the investigation of the peculiarities of gender identity of older adolescents evidence that for the majority of the study, the average level of general internality as a measure of subjectivity in the gender self-identification and the ability to partner intercourse is characteristic.

Key words: *personality, self-consciousness, subjectivity, gender behavior, localization of control, senior adolescence.*

Вступ

В умовах інтеграційних процесів сучасного суспільства проблема самовизначення особистості в період дорослішання залишається доволі актуальною і набуває все нових обертів у контексті становлення активного суб'єкта життєдіяльності та здійснення вибору власного життєвого простору в системі традиційних та егалітарних цінностей. За останні роки у віковій та педагогічній психології збільшилась кількість наукових досліджень, присвячених різним аспектам ґендерного розвитку особистості, що свідчить про зростання інтересу вчених до виокремленої проблематики. Зокрема, у психологічних дослідженнях особливе місце посідає проблема ґендерної ідентичності, поглиблення інтересу до вивчення якої зумовлено пошуком нових стратегій із метою реалізації потенційних можливостей зростаючої особистості. Водночас, незважаючи на достатню кількість напрацювань із проблеми ґендерного самовизначення, недостатньо вивченими є прояви суб'єктивних якостей старших підлітків, що детермінують процес становлення ґендерної ідентичності в період дорослішання особистості.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні особливостей прояву суб'єктивного контролю як показника розвитку поведінкового компонента ґендерної ідентичності старших підлітків.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Досягнення рівності статей у межах стратегічного напрямку соціалізації особистості зумовлює необхідність дослідження ґендерної ідентичності старших підлітків як інтегративного особистісного утворення та вивчення психологічних особливостей, що детермінують прояви відповідальності і визначають специфіку ґендерної поведінки дівчат та хлопців у просторі соціокультурних змін.

Ідентичність визначається науковцями як одна з найсуттєвіших характеристик особистості, без якої вона не може реалізувати свій суб'єктивний потенціал, актуалізувати потребу в розвитку самоцінності, збереженні власної своєрідності й унікальності у процесі соціалізації (Кікінежді, 2011).

На особливу увагу заслуговують праці, в яких ґендерна ідентичність розглядається як суб'єктивна та соціально-психологічна реальність у контексті цілісного процесу свідомості і самосвідомості (М. Борисhevський, Т. Говорун, В. Васютинський, О. Кікінежді, Т. Титаренко та інші учені), формування еґо-структур у процесі індивідуального розвитку (Е. Берн, Е. Еріксон, Дж. Марсія), засвоєння ґендерних схем (С. Бем, Ш. Берн), когнітивного розвитку особистості (Г. Брейкуелл, Л. Колберг та інші учені). Відтак у науці склалися певні теоретичні передумови дослідження проблеми ґендерної ідентичності.

Досліджуючи ґендерну ідентичність в онтогенезі особистості, О. Кікінежді зазначає, що пізнання власного внутрішнього світу, здатність бачити себе очима значущих інших є можливістю для побудови позиційного бачення власного ґендерного Я. Водночас відбувається орієнтація не лише на об'єктивні умови і взірці дії, а й на власні якості особистості як визначальні умови в розв'язанні проблеми. Це, у свою чергу, відображає перехід до нового типу суб'єктивності, до орієнтування на однолітка своєї статі як суб'єкта дії. Окрім цього, з дорослішанням підлітки освоюють нові ґендерні ролі, при цьому джерелом нормативів ґендерної поведінки залишається для них середовище з визначеними статевотипізованими правилами та нормами, прийнятими в родині, школі, колі однолітків. Варто зазначити, що саме ці уявлення виступають мотиваційною основою набуття ґендерної ідентичності, яка є більш підвладною підліткової субкультури (Кікінежді, 2011: 158).

Зокрема Т. Яблонська зазначає, що у старшому підлітковому віці відбувається подальше розширення, ускладнення й перегрупування ідентифікацій: з'являються нові виміри ідентичності, зростає когнітивна складність образу Я, знижується його узгодженість і загальна позитивна модальність (Яблонська, 2011: 372).

У нових умовах функціонування суспільства, як зазначають учені (З. Карпенко, В. Татенко, Т. Титаренко), виникає потреба в розвитку суб'єктивного потенціалу і активної позиції особистості як діючого суб'єкта. Необхідність в ідентичності, здатність до

неї і потреба в ній визначається суб'єктною сутністю людини, її суб'єктною активністю. Ідентичність виступає в ролі значущого конструкту розвитку і саморозвитку людини в її суб'єктному і особистісному уявленні, самовизначенні, в розвитку її самосприйняття, а також у побудові системи взаємодії в суспільстві (Татенко, 2006).

У становленні гендерної ідентичності як найважливішого особистісного утворення важливе значення має активність суб'єкта в оволодінні культурними знаками гендеру (знаннями, уявленнями) і процесом конструювання гендеру на індивідуальному рівні (як реалізацією засвоєного), що виявляється в різних взаємодіях, ефектах соціальних репрезентацій та самопрезентацій (діях, висловлюваннях, оцінках, моделях поведінки тощо) (Кікінежді, 2011).

Виокремлена проблематика знаходить своє продовження в контексті суб'єктно-вчинкової парадигми, запропонованої В. Татенком, на думку якого, суб'єктність є такою онтопсихологічною ознакою, яка виокремлює людину з-поміж інших суцільних, надає їй якісної своєрідності. Бути суб'єктом – значить бути джерелом активності, дії, думки, цінностей і смислів, хотіти і могли починати причинний ряд із самого себе, виходити за межі наперед визначеного, бути спроможним відповідально перетворювати світ і себе в цьому світі за власними проектами, враховуючи соціальні і природні закони світобудови (Татенко, 2006: 329).

У підлітковому віці, як зазначає В. Татенко, відбувається пробудження віртуальної інтуїції суб'єктного ядра із залученням суб'єктного механізму самовизначення. Для підлітка головне – осягнути факт існування віртуальної реальності, навчитися самовизначатися у проблемній ситуації, усвідомити очевидність кількох варіантів вирішення проблеми (Татенко, 2015: 44–52).

Якості суб'єкта перебувають у взаємозв'язку із центральним новоутворенням особистості в підлітковому віці – почуттям дорослості, що супроводжується зростанням самостійності й активності підлітків, прийняттям на себе відповідальності за свої вчинки й події, що відбуваються, пов'язаних із рівнем суб'єктивного контролю та рефлексією (Кікінежді, 2011: 192).

І. Булах акцентує увагу на тому, що в дослідженнях проблеми особистісного розвитку в період дорослішання майже нівелюється безумовне ціннісне ставлення до особистості підлітка як суб'єкта активності, що може вільно і відповідально творити свій життєвий простір, власну філософію буття. Особистісне зростання підлітка вчена розкриває як процес самоусвідом-

лення та ціннісного ставлення до власного «Я», що актуалізує нові рівні відкриття в самому собі моральних якостей і моральних почуттів та піднімає особистість до осмисленого переживання власних дій як вільних, відповідальних вчинків. І. Булах зазначає, що в особистості підліткового віку з'являється ціннісне ставлення до подій в соціальному довір'ї, і вона прагне включитися в суспільні взаємодії, які існують у двох системах. Однак системи суспільної взаємодії, до яких долучається підліток: «Підліток у суспільстві» та «Підліток і суспільство» – мають різні сутнісні параметри: в першому випадку особистість об'єднує, узагальнює, персоніфікує себе з образами вимог і приписів соціального простору, в другому – прагне самоствердитися, визначитися, стати незалежною і автономною від імперативів суспільства, створюючи свої уявлення, позиції, власну ідентичність. Умовно абстрагуючи зазначені параметри, можна сказати, що перший простір – соціальний, другий – особистісний (Булах, 2016).

Як зазначає З. Карпенко, в якості суб'єкта комунікативної діяльності підліток перебуває на полісуб'єктному (особистість, суб'єкт моральної поведінки) рівні розвитку особистості відповідно до концепції інтегральної суб'єктності, запропонованої вченою (Карпенко, 2009: 324).

О. Кікінежді доводить, що розвиток статевої самосвідомості в підлітковому віці, який переходить на якісно новий рівень, безпосередньо пов'язаний із реорганізацією образу «фізичного Я» та формуванням нової тілесної ідентичності. Особистість підлітка виступає в ролі суб'єкта формування гендерних просторів Я-ідеального та Я-реального, власного вибору поведінки у традиційній чи егалітарній системі координат. Гендерна ідентичність підлітка розвивається як узагальнений образ статево-рольового Я, що призводить до нестійкості самовизначення, більшої структуризації статевої свідомості (стереотипів, цінностей, відносин) та набуття досвіду їх втілення в міжособистісних стосунках з однолітками та батьками (експериментування з різними гендерними ролями та їх присвоєння крізь призму групових цінностей та актуалізацію механізму рефлексії) (Кікінежді, 2011).

2. Методологія та методи

Здійснений теоретичний аналіз особливостей становлення гендерної ідентичності старших підлітків як суб'єктів вибору гендерного конструкту передбачає врахування міри суб'єктності особистості у виборі типу гендерної поведінки. Із метою дослідження рівня локалізації контролю використано

методику «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера (в адаптації Є. Бажина, О. Голінкіної, О. Еткінда) (Райгородский, 2008). Дана методика використовувалась із тих міркувань, що інтернальність як суб'єктна якість особистості тісно пов'язана з прийняттям відповідальності за зроблений вибір, за власні дії та вчинки та розглядається нами як здатність суб'єкта до егалітарної взаємодії. Два полярні види локалізації контролю Я – інтернальний та екстернальний, виокремлені Дж. Роттером, ми розглядали як своєрідні шкали ґендерного конструкту. Методика дозволяє діагностувати не лише загальний рівень локалізації контролю, а й виявити специфіку локалізації контролю в окремих сферах життєдіяльності особистості.

3. Результати та дискусії

Результати оцінювалися за шкалами: 1) інтернальність загальна (I3), 2) інтернальність у сфері досягнень (Id), 3) інтернальність у сфері невдач (In), 4) інтернальність у сфері сімейних взаємин (Ic), 5) інтернальність у виробничій (навчальній) сфері (Iv), 6) інтернальність у сфері міжособистісних взаємин (Im), 7) інтернальність у сфері здоров'я (Iz). Екстернальний локус контролю відповідає низькому рівню, локус контролю в межах 5-5,5 стенив – середньому рівню, інтернальний – високому рівню розвитку ґендерної ідентичності. Сукупна вибірка досліджуваних складала 240 осіб (13-15 років). У формуванні вибірки дослідження враховувалася необхідність рівної кількості підлітків обох статей (120 дівчат та 120 хлопців). На основі проведеного дослідження виявлено рівні розвитку суб'єктивного контролю у старших підлітків за кожною шкалою інтернальності. Визначальним показником ґендерної ідентичності є загальна інтернальність (рис. 1).

Високий рівень за шкалою загальної інтернальності (I3) виявлено у 10% дівчат та 8,3% хлопців, що свідчить про їх здатність до самокерування та партнерської взаємодії, готовність протистояти ґендерним стереотипам. «Інтернали» проявляють рішучість, впевненість, наполегливість, комунікабельність, емоційну стабільність. У 70,8% дівчат та 61,7% хлопців виявлено середній рівень інтернальності, який може змінюватись відповідно до ситуації, привабливості чи неприйнятності життєвих подій, низький – у 19,2% дівчат та 30% хлопців, що свідчить про наявність у них екстернального локусу контролю. «Екстернали» не пов'язують важливі події свого життя із власними діями, не вважають себе здатними контролювати їх, більшість вчинків пояснюють випадковістю, невезінням, а відповідальність за них покладають на інших людей. Низький рівень інтернальності зафіксовано майже у третини хлопців, що свідчить про те, що вони не готові відповідати за події власного життя, керувати ними, не пов'язують їх із власною поведінкою та вчинками. Вищий рівень суб'єктивного контролю в дівчат, порівняно з хлопцями, можна пояснити їх інтелектуальним та соціальним домінуванням.

Для якісного аналізу, ширшої й детальнішої інтерпретації, з'ясування рівня розвитку суб'єктивного контролю в різних сферах життєдіяльності, визначення їх значущості для дівчат і хлопців старшого підліткового віку та виявлення статевовікової динаміки проаналізуємо рівні розвитку інтернальності за іншими шкалами.

Виявлені ґендерні відмінності свідчать про вищий рівень інтернальності у сфері досягнень (Id) у дівчат (29,2%), порівняно з хлопцями (22,5%), що демонструє більшу готовність дівчат до відповідальності за досягнення успіхів та реалізацію власних

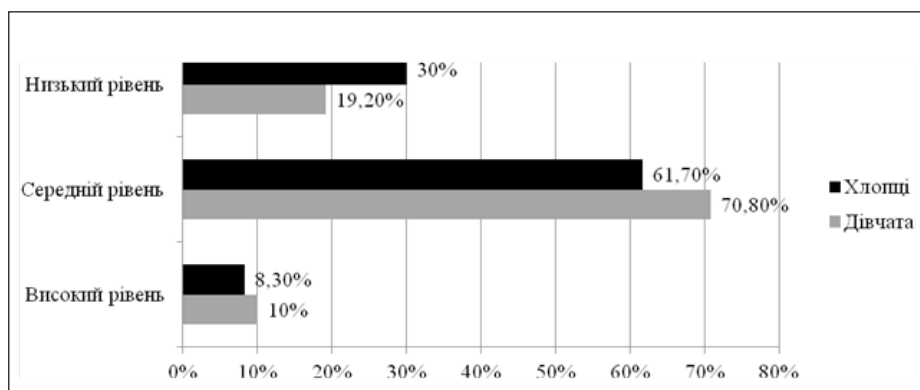

Рис. 1. Рівень розвитку загальної інтернальності старших підлітків за методикою «Рівень суб'єктивного контролю» (n=240)

цілей, відображає рівень суб'єктності. Середній рівень майже однаково характерний для 46,7% дівчат та 47,5% хлопців, низький – для 24,1% та 30% відповідно.

Високі показники за шкалою невдач (In) утричі більші в дівчат (16,7%), ніж у хлопців (5,8%), вказують на суб'єктивний контроль негативних подій чи ситуацій, що виявляється у схильності до самозвинувачення та відповідальності за подібні вчинки. Вищий рівень інтернальності в дівчат можна пояснити, на нашу думку, наявністю тривожності, емоційної нестабільності, схильності до переживань, характерних для старшого підліткового віку. Середній рівень виявлено в 45% дівчат та 41,7% хлопців, низький – у 38,3 та 52,5 відповідно, що свідчить про значно вищу екстернальність хлопців.

У сфері виробничих відносин (навчання) (Iv), актуальної для старших підлітків, показники високого рівня інтернальності дещо вищі в дівчат (15,8%), порівняно з хлопцями (10,8%), і показують значущість цієї сфери для досліджуваних обох статей, які вважають власні дії важливим чинником організації навчальної діяльності, шкільного життя та колективу однокласників. Виявлений середній рівень інтернальності у 54,2% дівчат та 49,2% хлопців свідчить про бажання обох статей розподілити відповідальність за власні успіхи та невдачі в навчальній діяльності між собою та іншими, пояснити їх певними обставинами чи ситуаціями. Низький рівень виявлено у 30% дівчат та 40% хлопців, для яких характерною є екстернальність.

Підліткова субкультура зі своїми нормами, правилами та цінностями є визначальним чинником становлення зростаючої особистості у просторі гендерного самовизначення. Підтвердженням цього є показники середнього рівня інтернальності, виявлені у сфері міжособистісних стосунків (Im): 32,5% дівчат та 28,3% хлопців, що свідчить про актуалізацію потреби у спілкуванні з однолітками як провідного виду діяльності в цьому віковому періоді. Високий рівень за цією шкалою виявлено у 5% дівчат та у 3,3% хлопців, що вказує на спроможність контролювати формальні і неформальні взаємини з іншими. Проте показники низького рівня за шкалою інтернальності у сфері міжособистісного спілкування (Im) свідчать про переваги екстернального локусу контролю у 62,5% дівчат та у 68,4% хлопців, що визначається готовністю перекласти відповідальність у міжособистісних взаєминах на партнера, не намагаючись активно впливати та змінювати їх.

Показники середнього рівня інтернальності у сфері сімейних взаємин – (Ic) 48,3% дівчат та 33,4% хлопців – свідчать про те, що

обидві статі сприймають себе та інших однаково відповідальними за важливі події та ситуації, які відбуваються в цій сфері. Високий рівень суб'єктивного контролю виявлено в 5% дівчат та 5,8% хлопців, що підтверджує їхню здатність відповідати за події у сфері сімейних взаємин. Водночас 46,7% дівчат та 60,8% хлопців характеризуються екстернальністю у сфері сімейних стосунків і засвідчують схильність вважати не себе, а інших членів сім'ї причиною значущих ситуацій, які виникають у цій сфері життя. Це свідчить, на нашу думку, про те, що сім'я залишається важливим інститутом гендерної соціалізації особистості, а батьківські настановлення визначають орієнтири дівчат та хлопців у системі традиційних та егалітарних цінностей, що по-різному транслюються родиною.

Отже, виявлені рівні розвитку інтернальності у сфері сімейних взаємин, відображені в гендерних уявленнях старших підлітків, свідчать про різний шлях їхнього становлення: одні залишаються в лоні комфортної сімейної атмосфери, а інші намагаються відокремитись від батьків та оволодіти якостями соціально відповідального суб'єкта, реалізуючи почуття дорослості.

Емпіричні дані дослідження рівнів суб'єктивного контролю підтверджують результати методики «Хто Я?», отримані на основі аналізу самохарактеристик дівчат і хлопців, їх гендерних уявлень про образ «сучасного хлопця/ідеальної дівчини» та «ідеального хлопця/ідеальної дівчини», вказують на різне ставлення дівчат і хлопців до виконання сімейних функцій. Можливість самореалізації в сімейній сфері, що визначається гендерними стереотипами та оцінюється старшими підлітками через призму інтеріоризованого досвіду, засвоєного в батьківській сім'ї, в майбутньому визначатиме орієнтацію на традиційні (статевотипові) чи егалітарні (партнерські) цінності.

Високий рівень інтернальності у сфері здоров'я (Iz) виявлено у 13,3% дівчат та 17,5% хлопців, що вказує на їх готовність відповідати за власне здоров'я; середній – у більшості дівчат (46,7%) та хлопців (54,2%), що свідчить про нейтральну позицію обох статей у визначенні відповідальності за стан свого здоров'я, покладаючи її або на батьків та інших осіб. Проте 40% дівчат та 28,3% хлопців, яким притаманний низький рівень інтернальності, за стан свого здоров'я та одужання вважають відповідальними інших людей, зокрема батьків.

Висновки

Гендерна ідентичність як складне психологічне утворення є визначальною у становленні зростаючої особистості, здійснює

значний вплив на її самовизначення, самореалізацію та самоствердження в соціокультурному просторі, на розвиток статевої самосвідомості та формування образу «Я». Становлення ґендерної ідентичності найінтенсивніше відбувається у старшому підлітковому віці, який є сензитивним для розвитку самосвідомості, характеризується таким специфічним новоутворенням, як почуття дорослості, визначається інтенсивним формуванням моральних переконань та принципів, потребою в самоствердженні, проявами активного інтересу до власного внутрішнього світу, перебудовою свого ставлення до самого себе та до оточуючих.

Таким чином, кількісно-якісний аналіз отриманих даних свідчить про те, що в більшості дівчат та хлопців виявлено середній рівень інтернальності в різних сферах життєдіяльності. Значущими для нашого дослідження є результати, отримані за шкалою «Загальна інтернальність», оскільки інтернальність як суб'єктна якість особистості тісно пов'язана з прийняттям відповідальності за здійснення вибору, за власні дії та вчинки. «Інтерналі» пов'язують важливі події свого життя з результатом власних дій, вважають себе здатними управляти ними, відчувають відповідальність за них, вони наділені високим рівнем саморегуляції, впевнені, спокійні, доброзичливі, відрізняються позитивним ставленням до світу, до себе та до іншої статі як суб'єктів вибору

ґендерного конструкту, здатні до партнерської взаємодії.

Отримані науково обґрунтовані дані щодо специфіки інтеріоризації дівчатами та хлопцями ґендерних орієнтацій соціуму, традиційних та егалітарних цінностей, вибір підлітками статево-рольової поведінки дали змогу виявити особливості розвитку їхньої ґендерної ідентичності та визначити умови самовизначення старших підлітків у сучасному соціокультурному просторі.

Аналіз показників розвитку поведінкового компонента ґендерної ідентичності старших підлітків свідчить про те, що для більшості досліджуваних характерний середній рівень загальної інтернальності як міри суб'єктності в ґендерному самовизначенні та здатності до партнерської взаємодії.

Урахування психологічних особливостей підліткового віку дозволяє розглядати підлітка як суб'єкта вибору власних ґендерних просторів Я-реального та Я-ідеального в руслі традиційної чи егалітарної системи координат. У зв'язку із цим постає необхідність виокремлення та розкриття сутності психологічних чинників, які визначають становлення ґендерної ідентичності особистості старшого підліткового віку.

Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо в емпіричному дослідженні психологічних чинників становлення ґендерної ідентичності в період дорослішання особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітків : реалії і перспективи : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 340 с.
2. Карпенко З.С. Аксиологічна психологія особистості : монографія. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. 512 с.
3. Кікінежді О.М. Ґендерна ідентичність в онтогенезі особистості : монографія. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2011. 400 с.
4. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Самара : Бахрах-М, 2008. 672 с.
5. Татенко В.О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології. Людина. Суб'єкт. Вчинок. *Філософсько-психологічні студії* / за заг. ред. В.О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 316–358.
6. Татенко В.О. Феномен соціалізації в контексті суб'єктно-вчинкового підходу. *Педагогіка і психологія*. 2015. № 3(88). С. 44–52.
7. Яблонська Т.М. Розвиток ідентичності дитини в системі сімейних взаємин : монографія. Суми : вид.-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2013. 444 с.

REFERENCES:

1. Bulakh I. S. (2016). *Psychologia osobystisnoho zrostannia pidlitkiv : realii i perspektvyv : monografia* [Psychology of the personal growth of adolescents: the realities and prospects: a monograph]. Vinnytsia : TOV «Nilan-LTD» [in Ukrainian].
2. Karpenko Z. S. (2009). *Aksiologichna psykholohiia osobystosti : monografia* [Axiological psychology of personality: a monograph]. Ivano-Frankivsk : Lileia-NV [in Ukrainian].
3. Kikinezhdi O. M. (2011). *Genderna identychnist v ontogenezi osobystosti : monografia* [Gender identity in personality ontogenesis: a monograph]. Ternopil : Navchalna knyha Bohdan [in Ukrainian].
4. Rajgorodskij D. Ja. (2008). *Prakticheskaja psihodiagnostika. Metodiki i testy* [Practical psychological diagnostics. Methods and Tests]. Samara : Bahrah-M [in Russian].
5. Tatenko V. O. (2006). *Subiektno-vchynkova paradyhma v suchasnij psykholohii. Liudyna. Subiekt. Vchynok. Filosofsko-psykholohichni studii* [Subjective-action paradigm in modern psychology. A Human. A Subject. An Action. Philosophical and psychological studio] / za zah. red. V. O. Tatenka. Kyiv : Lybid, 316–358 [in Ukrainian].
6. Tatenko V. O. (2015). Fenomen sotsializatsii v konteksti subiektno-vchynkovoho pidkhdou [The phenomenon of socialization in the context of a subjective-action approach]. *Pedahohika i psykholohiia*, 3 (88), 44–52 [in Ukrainian].
7. Iablonska T. M. (2013). *Rozvytok identychnosti dytyny v systemi simeinykh vziemyn : monografia* [The development of the child's identity in the system of family relationships: a monograph]. Sumy : vyd.-vo SumDPU im. A. S. Makarenka [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25.02.2019.
The article was received 25 February 2019.